

Олимпиада кыттыылааҕа

(араспаанньаҥ, аатыҥ, аҕаҥ ата)

Улууһун, нэһилиэнньэҥ _____

Оскуолаҥ _____

(РЛИ үөрэнээччитэ буоллаххына, эбии урукку оскуолаҥ уонна учууталыҥ толору ааттарын суруй*)

**Саха тылыгар өрөспүүбүлүкэтээби
олимпиада соруудахтарын толорорго ыйыы-кэрдии
2023-2024 үөрэх дьыла**

Күндү доҕорбут!

Эйигин өрөспүүбүлүкэтээби олимпиада түмүктүүр түһүмэбэр кыттан эрэргинэн эбүрдэлиибит!

Үлэни толорууга 4 чаас бэриллэр. Бириэмэбин сөпкө аттарар туһуттан бастаан соруудах арааһын болҕойон аах.

А соруудах (60 баал). Соруудах илиискэ бэйэтигэр толоруллар. Хас биирдии соруудах биирдии-иккилии хоруйу эрэйэр (кылгастык, 1-2 тылынан).

В соруудах (30 баал). Ырытыгы арааһын туспа илиискэ үгэс буолбут онкулунан толор.

С соруудагы (10 баал). Бэриллибит тиэмэбэ эссетэ суруй. Саньыр санаабын сааһылаан, тыл этигэн ньымаларын туһанан, тупсаҕайдык-хомоҕойдук суруйарга кыһан. Тиэкиһи оноруу ирдэбилин (этиилэр саха тылын нуорматыгар сөп түбэһиилэрэ, сахалыы тыл үөрүйэбин тутуһуу, таба суруйуу, сурук бэлиэтэ) тутуһуу учуоттанар.

Үлэ үгүс марайа суох ыраас буоларыгар кыһан, буочаргын болҕой.

Ситиһиһи баҕарабыт!

А чаас

Таба суруйуу, дорҕоон үөрэбэ

1. Таба суруллубут тылы бэлиэтээ

кэнники – кэннэки

бараххан – барахсан

былчын – быччын

мэтэгэр – мэтэбэр

халтараан – халтыраан

харааччы – хараарчы

былчархай – быччархай

былхабар – былбабар

туораах – туорах

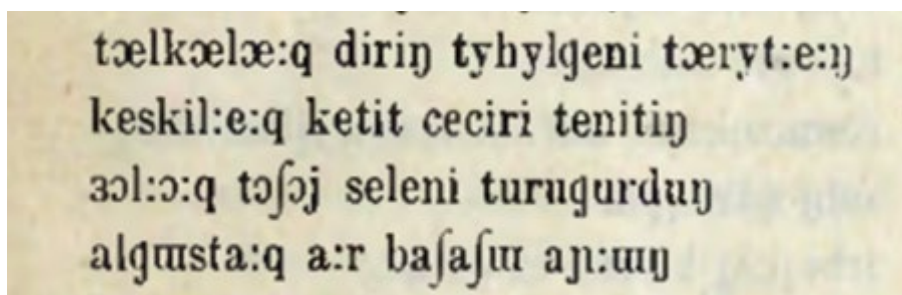
сарсыардаангы – сарсыардаангы

2. Куйаар ситимигэр күннэтэ тахсар “Сулустар сүбэлииллэр” балаһа алҕаһын көннөр. Этиитин тутулун уларыппакка, таба суруллуутун көннөрөн биэр.

<p>Хой ♃</p> <p>Ханна эрэ сынньана аралдьыйа барыаххын наада, биир сиргэ олорон чунгуйаары гыммыккын</p> <p>Обус ♃</p> <p>Эйигин бүгүн сымыйалыы сатыахтара, болбомтолоох буоларын ирдэнэр, албыны кытта аргыстаһар дьону аттыгар тутума</p> <p>Игирэлэр ♃</p> <p>Харчы кэлэрэ күүтүллэр, тобо эрэ ытыс олуһун диэн кыһыйар. Дьиэлээхтэргин кытары кыра өйдөспөт түгэн тахсыан сөп</p> <p>Рак ♋</p> <p>Бүгүнгү күн эйигин тапталынан, чабылхай түгэннэринэн, харчынан күндүлүө, сэрэнээр мэйиин эргийэн хаалыа</p> <p>Хахай ♏</p> <p>Бүгүн өр да күүппүт түгэнин үүнүө, үөрүү тосхойуо</p> <p>Кыыс ♎</p> <p>Дьон эйиэхэ хайдах сыһыаннаһарый да, эн эмиэ кинилэргэ ол оннук сыһыаннарын ордук буолуо</p>	<p>Ыйааһын ♏</p> <p>Өйүн-санаан барыта биир киһи туһунан. Доруобуйаҕар болбомто уурарын туһааннаах</p> <p>Скорпион ♏</p> <p>Дьонго мээнэ итэбэйимэ, албынҥа уган биэриэхтэрин сөп</p> <p>Охчут ♏</p> <p>Дьон эйигин кэлэтэриттэн бэйэн наһаа сылайабын. Итинниккэ аахайбат буоллаххына олобун чэгиэн буолуо</p> <p>Чубуку ♏</p> <p>Күн аайы барыта биир, киһи эрэ сылайар. Олоххор санга сүүрэн наада - ханна эрэ сылдьан аралдьый, дьиэбэр тугу эмит уларыт</p> <p>Күрүлгэн ♏</p> <p>Эйиэхэ чугас киһин өйөбүлэ олуһун диэн тийбэт. Ол онтон дууһан ытыыр, хомойор</p> <p>Балыктар ♏</p> <p>Балыктар сүрэхин ууларарга дьин-кырдык буолуохха наада</p>
--	---

3. Саха норуотун чулуу уола С.А. Новгородов, академик Л.В. Щерба үөрэбин ылынан, «Бастаанны сурук-бичик» (1922) диэн букубаарын айбыта, суругар «хайдах сангарарын курдук суруй» диэн тускулу тутуспута.

Сорудах: С.А. Новгородов «Ааҕар кинигэтигэр» (1923) Миитэрэй Борукуоппайап «Былыргы алгыс» хоһоонуттан быһа тардыы бэриллитбит. Хоһоон салгыытын новгородовтуу суруйарга холон.

кириллицанан	новгородовтуу
уна өттүгүтүгэр	
субан туруйа курдук	

ордоо дугуй уолаттарда
уктаарын
ханан өттүгүтүгэр
кыталык кыыл курдук
кындыл кылыс кыргыттарда
кыбынаарын

Лиэксикэ

4. Ханнык тылларый?

а. Саҥа түспүт чараас сыа хаар.	
б. Балыктыыр тэрил: уһун ураҕас уһугар баайыллыбыт күрүчүөктээх быа.	
в. Реклама, мультфильм тыллар сахатытыллыбыт барыйааннара	
г. Сылгы кутуругун кылынан оноһуллубут кумаартан сапсынар мал.	

5. VI-VIII үйэлэргэ олоро сылдыбыт түүр норуоттара суруйан хаалларбыт суруктарын тылын былыргы түүр тыла диэн ааттыбыт.

Сорудах: былыргы түүр тылыттан бэриллибит тылларга сахалыы тылбааһын талан туруоран биэр.

qaṣan	эһиги
semiz	уолан
jol	хаһан
sekiz	эн
sen	суол
siz	эмис
oʻʻlan	аҕыс

6. Бэлиэтэммит омоформалары састаабынан ырыт.

Дьэ куоттум дьиктибин айаммын ... (А)

Туох баарай бу мантан ыар, этинг?

Көрдүгүөт баламат айаммын –

Күөх долгун, таллан таас, ыар этинг! (Б) (Иван Арбита «Долгуннар»)

(А) айаммын

(Б) айаммын

Морполуогуйа

7. Бүөтүр Тобуруокап «Бэс ыйа» хоһоонуттан бэлиэтэммит тыллар ханнык сана чааһа буолалларын суруй.

Бэс ыйын минньигэс салгынын тыынабын -

***Бэйэн** да билбэккэ мичээрдии сылдьабын!*

*Бэс ыйын мүөтүнэн тыҥабын **сайгыыгын** -*

***Билбэт** да ырыабын **дьиэрэтэ** сатыыгын!*

<i>бэйэн</i>	
<i>мичээрдии</i>	
<i>сайгыыгын</i>	
<i>билбэт</i>	
<i>дьиэрэтэ</i>	

8. Амма Аччыгыйын «Сааскы кэм» арамааньттан быһа тардыыны аах. Сорудахтары толор. (5 баал)

– Абаа, атыыр кус тоҕо үчүгэй дьүһүннээбий?
 – Тыһы кус таптыы көрдүн диэн!
 – О...тон (1) тыһы кус тоҕо куһаҕан дьүһүннээбий?
 Аҕата тугу этиэн булбакка мунаарар, муннун туора соттумахтыыр, ол-бу диэки көрбөхтүүр уонна этэр:
 – Кырдьык даҕаны... Оттон атыыр кус дьүһүнүгэр кыһаммат ээ, хотуна оболорун үчүгэйдик көрөр буоллун да киниэхэ добуолун.
 – Оттон дьахтар эр киһитээбэр тоҕо үчүгэй дьүһүннээбий?
 –Үчүгэй дуо? Ким билэр... Эр дьон ордуктар буолбат дуо?
 Мөккүһэн бараллар. Аба үчүгэй дьүһүннээх эр дьону ааҕар. Уол үчүгэй дьүһүннээх дьахталлары ааҕар. Оттон аба салҕар, хотторор.
 – О, чэ үгүс да сангалаах киһи буоллаҕын ээ, — диир.

1. (1) Тиэкискэ бэйэтигэр көтүтүллүбүт буукубаны суруй.

2. Тиэтэтэр көрүнгэ турар туохтуурдары булан ый.

Хоруйа: _____

3. Нуучча тылыттан киирбит тылы бул.

Хоруйа: _____

Синтаксис, сурук бэлиэтэ

9. Бэлиэтэммит тыл ханнык этии чилиэнэ буоларын ый.

Уон биир чааска муннахпыт аһылынна, тыас-уус уурайда.

А. толоруу

Б. Сиһилии

10. Этиилэр тэнийбиттэрин-тэнийбэтэхтэрин быһаар.

Этии	тэнийбит	тэнийбэтэх
Ньургуннар хомуйаллар, кылыйаллар, тусталлар, ааҕаллар. (АА)		
Үчүгэй киһи. (АА)		
Күлүү-элэк, мөбүү. (АА)		
Уһун киэһэ! (АА)		

Чэ, барыахпыт дуу? (АА)		
Добо-ор, куораттыыр буоллум. (АА)		

11. Тыл ситимин ый.

№	Этии	салайы ы	сысты ы	тарды ы	сөпсө һүү
1	<i>Ханна эрэ бөрө улуйар саната иһиллэр.</i>				
2	<i>...ньаады Ааныска оҕону көрө барда.</i> (НДН «БЙдаҥа»)				
3	<i>Кини мин чохорооммун уларсыбыта.</i>				
4	<i>Арай соботохто дьиэлэрин аана аһылынна да, <...>улахан баҕайы киһи бэкис гына түстэ.</i>				
5	<i>Кыргыттарын дьиэлэригэр сылдыталаата.</i> (НЛ)				

12. Сурук бэлиэтин туруор.

Академик В.А. Обручев суруйбута(1) (2)Сахалар (3) эйэни таптыыр(4) сытыары-
сымнаҕас(5) үтүө санаалаах уонна үлэһит норуоттар(6). (Николай Якутскай)

Хоруйа:

1.	4.
2.	5.
3.	6.

13. Баһылатыылаах холбуу этии салаа чааһын арааһын быһаар.

1	<i>Силлиэ-буурҕа эрийбит маһа сингэн биэрбэт.</i> (Далан)	
2	<i>...киинэ бүтүөр диэри илиилэрин ыһыктыспатылар.</i> (ББ)	
3	<i>Онтон Киргизэлэй Дьөгүөрэп, кулун кистиирин курдук, дьырдыгыначчы күллэ...</i> (АА)	
4	<i>Хаар түһэрэ сэллээтэ...</i> (ББ)	
5	<i>...таһырдыа тыал тыаһыырын иһилии-иһилии оҕотун таптаа сытта.</i> (Күндэ)	

Тыл култуурата

14. Алҕаһы көннөр.

1	<i>Бүгүҥнү күнү доҕотторгун кытта атаарарга күһэлин.</i>	
2	<i>Үтүө күнүнэн буолуохтун, күндү доҕоттор!</i>	
3	<i>Уже кэллигит дуо?</i>	
4	<i>Аламабай маҥан күн.</i>	
5	<i>Быйыл ити хайысхаба элбэх тэрээһиннэр ытыллыбыттара.</i>	
6	<i>Буруйу онороохун кыччаата.</i>	
7	<i>Ас сыта туналыйар.</i>	
8	<i>“Араҥас өҥ – арахсыы бэлиэтэ”, – диэтилэр.</i>	

В чаас

В1. Лиэкстикэлии ырытыгыта онор (5 баал): *лабыкта*

В2. Саҥа чааһынан, састаабынан ырытыгы:

А. Бэлиэтэммит тылы саҥа чааһынан ырыт (5 баал): *Мин быһаарыныбын булгуруппаппын* (Шекспир “Гамлет” (С. Тарасов тылбааһа))

Б. Бэлиэтэммит тыллары састаабынан ырыт:

Толоруу холобура: ойуулатан < \overline{a} ойуу + $\overline{лаа}$ + t + $ан$

ойуу – тыл олоҕо, аат тыл

-лаа – туохтуур үөскүүр сыһ.

- t – дьаһайар туһайыы сыһ.

- $ан$ – урут сыһыат туохтуур сыһ.

$\overline{а}$

$\overline{аа}$ – уһун аһаҕас дорҕоон кылгас аһаҕаһынан солбуллуута

1. Бары **умнуганнарыгар** сизэнэллэр.
2. ... “Ону баҕас толоруллуо” диэн **эрэннэрбитэ**. (ББ)
3. Үрүгүнэн **суруллуталаабыт** хара кырааскалаах түөрт муннуктаах **хаптаһын** өйөнөн турар. (АА)
4. Онно Сүбэлиирэптиин, Кэдээкинниин бэрт өр **сэһэргэстилэр**, сүбэлэстилэр.
5. Киргизэлэй кэпсэтиини атынгга **аралдьытыан** санаата. (ББ)

В3. Сиинтэксистии ырыт (этии тийбин ый, сурук бэлиэтин быһаар, этии чилиэнинэн ырыт, тыллар үрдүлэригэр сана чаастарын суруй, ситиминэн ырыт):

Добор алдьархайга түбэспитин быыһаары дьулуспуттар оргуя турар уот сымала байбалы дьулайбакка туоруулар, халлаанга харбаспыт суорба таас хайаны чаҕыйбакка дабайаллар. (АА СК)

С чаас

Тиэкис публицистика истиилинэн суруллубутун дакаастаан суруй (10 баал)

Манчаары Баһылай туһунан тус санаабын сааһылаан, тупсаҕай-хомоҕой тылынан суруйарга кыһан. Ырытыыга тиэкиһи оноруу ирдэбилин (этиилэр саха тылын нуорматыгар сөп түбэһиилэрэ, сахалыы тыл үөрүйэҕин тутуһуу, ырытыы тылын-өһүн хомоҕойо, таба суруйуу, сурук бэлиэтэ) тутуһуу учуоттанар.

МАНЧААРЫ АЛБАН ААТЫНАН КЫНАТТАНАН...

(Манчаары Баһылай төрөөбүтэ 215 сылын көрсө)

<...> Бүгүнгү күнүгэ биһиэхэ, саха норуотугар, “Манчаары Баһылай национальнай герой дуу эбэтэр ороспуой дуу?” диэн күөрэйэн кэлэ турар мөккүөрү быһааран, тохтоторго уолдьаста диэн үгүс дьон суруйаллар. Холобур, Василий Талонов (“Туймаада”, 31.01.2019), Борокуоппай Баһылайап (“Туймаада”, 07.03.2019), Георгий Артемьев (“Туймаада”, 27.12.2018), Егор Шишигин (“Туймаада”, 25.07.2019), Николай Ребров (“Кыым”, 17.06.2017, “Туймаада”, 28.11.2019), Иван Пономарёв (“Туймаада”, 12.12.2019) уо.д.а. <...>

Манчаары Баһылай ыраабы өтө көрбүтүн, биһиэхэ дьоллоох олоҕу түстээн хаалларбыт кэс тылларыттан өйдүөхтээхпит: “Дьоллоох олох кэлиэ, кэнэбэски кэнчээри ыччат кэриэс кэпсээн оностоуо, бар дьонум бука бары хоһоон-ырыа оностоуо. Кутурҕаннаах ыар олохпун кулуттар номох гыныахтара, сылдыбыт суолум тыргыллыа, сыралаах эрэйим сырдыкка төлкөлүө”. Онон дьон-сэргэ “үйэлэр кирбиилэригэр Манчаары Баһылай курдук сана кэм үтүө ыччата үөскээн, саха саргытын салайыа, үс дойду өйүн түмэн өрөгөйүн үрдэтиэ” диэн кичим баҕа санаата уҕараабат.

Манчаарыны үөрэтии норуоту, эдэр ыччаты патриоттуу тыынна (дойдумсах буолууга, дойдуга тапталга) иитиигэ сүнкэн суолталааҕа саарбахтаммат. Холобур, эдэр ыччаттан: “Ким Манчаары курдук саха чулуута буолуон баҕарарый?” – диэн ыйыттааха, ама, ким бэйэтин үйэтин ыраабынан куоһарар сайдыылаах өйдөөх-санаалаах, күүстээх-уохтаах, төгүрүччү талааннаах буолуон баҕарбат буолуоҕай? Манчаары – бэйэтэ ыра санаа оностубут көңүл дьоллоох олоҕор олоҕор олорботор даҕаны, ол туһугар хорсуннук туруулаһан охсуспут, сана үйэ эркэйитин охсубут сүдү өбүгэбит.

Кини төрөөбүт дойдутугар, дьонугар-сэргэтигэр, доҕотторугар таптала ураты күүстээх эбит. Кини Арассыыйа киэн киэлититтэн, түүнүктээх түрмэтиттэн, хандалылаах холуонньатыттан биэс төгүллээн күрөөн ахтылҕаннаах төрөөбүт Арыылаах алааһыгар төннөн кэлбитэ. Төрөөбүт түөлбэтигэр үүнэн турар аарыма бэс маһыгар сүгүрүйэн, алааһын күөх кырсыгар умса түһэн сытын-сымарын ылан, тойук туойан ахтылҕанын таһаарара.

Санаан көрдөххө, билинни кэмгэ дойду диэни аахайбатах, силистэрин-мутуктарың сүтэрбит дьон элбээбит кэмигэр, ама, итинтэн ордук Ийэ сири хайдах таптыахха сөбүй? <...>

Н.Д. Неустроев, педагогика билимин дуоктара, ХИФУ профессора,
Арассыыйа уонна СӨ билимин үтүөлээх деһэтэлэ,
педагогическай уонна социальнай билимнэр академияларын академига,
СӨ бочуоттаах ытык кырдыаҕаһа, Мэнэ Хаңалас улууһун бочуоттаах гражданина

«Күрүлгэн» уус-уран альманах, 2020. – №1. – С. 100-105.

